Miscel·lània del CERE 17, 2005: 35-44

TOPONÍMIA DELS LÍMITS DE LA BATLLIA DE MIRAVET (RASQUERA, MIRAVET, EL PINELL I PRAT DE COMTE) AMB L'ANTIC TERME GENERAL DE TORTOSA EN EL SEGLE XIII

VENTURA CASTELLVELL DÍEZ
Secció d'Història Local del CERE
Professor de secundària i batxillerat de l'IES Joan Boscà de Barcelona

La documentació referida a l'establiment de límits i a la revisió o col·locació de fites o mollons entre termes és una interessant font d'informació toponímica. Vull aprofitar la documentació sobre límits entre la batllia de Miravet i l'antic terme general de Tortosa en els segles XII i XIII a partir de donacions, cartes de població i especialment de l'amollonament de l'any 1294, per relacionar, amb breus anotacions, els noms de lloc existents entre els dos termes, la majoria dels quals encara es conserven.

El document més antic conegut és la carta de població atorgada per Ramon Berenguer IV als habitants de Tortosa el mes de novembre de 1149, onze mesos després de la conquesta de la ciutat. En aquesta es precisa que el terme va del coll de Balaguer a Ulldecona i de la Roca Folletera al mar. Sobta la poca precisió que aquests quatre punts marquen si tenim en compte la gran extensió de terra que delimiten. En aquell moment va ser suficient i en els documents posteriors hi haurà un augment progressiu de dades que matisaran els límits entre les diferents demarcacions.

Uns quants anys més tard, el 24 d'agost de 1153, el mateix dia que es va ocupar el castell de Miravet, Ramon Berenguer IV fa donació del castell de Miravet i de tots els seus termes a l'orde del Temple. També en aquesta ocasió els límits són poc definits. El territori que rep el Temple confronta amb el terme de Tortosa a la riba esquerra del riu, en l'actual terme de Rasquera, amb els Puigs Bessons i els aiguavessants que es decanten cap a Miravet. Les donacions dels castells de Rasquera i del Pinell que hi ha en el mateix document no aporten cap més dada toponímica que ajudi a precisar els límits. Segurament no calia i les diverses parts en devien tenir prou, de moment.

L'any 1198, amb motiu de la primera carta de població atorgada pels templers als habitants del Pinell, s'indiquen els límits amb altres termes del Temple i amb el de Tortosa. Amb aquest afronta "a meridie ad rivo de Centchodes" (Font Rius 1969, I: 285). La posterior carta de població de l'any 1207 ja no esmenta aquest topònim (Font Rius 1969, I: 307). El mateix nom, però amb la grafia *Cent-choes*, el copia Carreras Candi (1924: 366) a partir d'un document de l'any 1365 sobre els límits de Tortosa amb les batllies de Miravet i Horta. Centcodes, podria ser l'actual barranc de Xalamera. Si així fos, el primitiu terme del Pinell era més gran que l'actual i incloïa la meitat de l'actual terme de Prat de Comte.

La carta de població de Rasquera de l'any 1206 indica els límits d'aquest lloc amb més precisió, sobretot amb el terme de Tortosa, que els anteriors documents: el riu Sec, els Puigs Bessons, Cosp, la Llacuna de Rasquera, On, la font de Segura i acaba indicant que davalla cap al riu Ebre fins a l'horta que es va donar als homes de Miravet, sense precisar-ne el nom (Ortega 1991: 527). Aquesta horta és la de Bien, els Biens que diuen els de Rasquera, partida de terra del municipi de Miravet situada a l'esquerra del riu, treballada per rasquerans i que impedeix que el terme de Rasquera limiti amb el riu. El lloc de Bien torna a ser notícia a la sentència arbitral de l'any 1263 entre els templers i els Montcada, on apareix citada com si fos del terme de Tortosa (Massip 1984: 329).

Els límits acordats el 1294 entre el Temple i la ciutat de Tortosa ja són més detallats. Es comença col·locant un primer molló vora del torrent del riu Sec i a partir d'aquí se citen els punts de referència dels límits. A l'esquerra del riu: el Puig Bessó major i el Puig Bessó menor, que són els Puigs Bessons d'altres documents, el barranc o coma del Roudor, el tossal de Santos, la punta de la Llacuna de Rasquera, les penyes de la Llacuna, el serradal de Passol, el barranc que hi ha sobre el camp de Guillem de Morria, el lloc i el coll i de la Contesa, el tossal anomenat Cap d'On, el Camp Roig, la casa vella d'On, el morral de la Serra de la Facera, la roca de la Balç, el cap del tossal de la Pena d'On, el coll de la Balç, la coma de la Balç, el tossal alt de la Balç, el coll de Miravet, la punta de la roca que està sobre el cap sobirà de l'olivar de Bernat de Puig i la riba del riu Ebre. Passant a la dreta del riu es va fins al cap sobirà de l'olivar de Llígem, el torrent de Calaiafer o la Garganta, el tossal de la Coma de n'Esteve, Vallplana, Riberola, el molí d'en Trull, el riu d'Horta, la Roca Roja i s'arriba fins a un molló que hi ha en un tossal en vista de la vall de Llumeners. El document encara continua amb els límits amb el terme d'Horta. Els topònims citats són: la vall de Llumeners, la foia de Montsagre, la font de Montsagre, el coll de Na Guilaberta, el coll de Paüls, el coll de l'Espina, la serra de Terranyes (*Taranies*, en el document), el molló de la Carrasca Croada i el puig de la Mola de l'Ostor, topònims que no detallo en aquest article.

La quantitat de punts geogràfics marcats en aquest darrer document varia segons els trams. Aspecte que indica un interès desigual segons el sector amollonat. El tram inicial de la riba esquerra del riu, del terme de Rasquera, que va del riu Sec al serradal de Passol, té els mollons col·locats a una consi-

derable, però regular, distància. En canvi, en el sector que va de Passol al riu Ebre, també de Rasquera i part de Miravet, hi ha un gran nombre de topònims i apel·latius orogràfics. A la dreta del riu, ara dels termes de Miravet, el Pinell i Prat de Comte, els punts amollonats i els noms que els designen tornen a anar distanciats. L'àrea amb més acumulació d'informació ve motivada per l'interès de precisar al màxim els límits que, de ben segur, havien estat conflictius. El nom de Coll de la Contesa o les notícies sobre l'adscripció d'On i Bien a la ciutat de Tortosa (Massip 1984: 329) deuen fer al·lusió a disputes territorials. I no seria estrany, perquè en aquest sector coincideixen camins (el que passava pel coll de Miravet i el que anava de Fullola a Miravet) i el riu, que era la principal via de comunicació. Des d'un punt de vista estratègic les seves altures són un excel·lent punt d'observació sobre el riu, els camins i les muntanyes veïnes i, a més, malgrat les dificultats del relleu, hi ha les fèrtils partides de terra de Xesa, Bien i On. Totes les vores de l'Ebre estaven controlades des d'èpoques preromanes per punts de vigilància i defensa situats en llocs enlairats. Sergi Bassols (1990) estudia les torres de vigilància musulmanes que hi havia al llarg del riu, de Lleida a Tortosa, entre les quals esmenta la Torre de la Talaia. Però n'hi havia més. Entre Miravet i Benifallet, a més dels castells de Miravet, Rasquera i Benifallet, hi havia la desapareguda torre de l'Alfalig, situada on posteriorment es va construir l'ermita de Sant Vicent en el terme de Ginestar, la possible torre de defensa que va donar nom al lloc de Segura i la torre de vigilància que se suposa que hi havia darrere del topònim Llumeneres.

És destacable l'abundància d'apel·latius orogràfics en una zona de marcat relleu com aquesta. Tot i que el document de l'any 1294 està escrit en llatí, com era habitual a l'època, hi ha formes catalanes com, per exemple, *serra*, *serreta*, *serradal*, *puig* (*pug*, en el pergamí), *picoç*, *cap*, *tossal* (*toçal*), *morral*, *barranc* (*barranch*), *roca* o *plana*. N'hi ha que només surten en llatí, com *torrentis*, *rivi*, *puntam*, *pennas*, *campum*, *collis* o *montanam*. Són formes interessants des d'un punt de vista lèxic les que s'han fossilitzat en topònims, és a dir, les que han perdut la categoria de nom comú i s'han singularitzat: Balç, Llacuna, Facera, Coma o Garganta. Alguns d'aquests noms apareixen documentats per primera vegada el 1294, com ara *beç*, o presenten una accepció no coneguda en català, com ara *facera*. Destaca, per la seva abundància, *picoç*, mot de la mateixa família que *pic*, 'cim agut d'una gran muntanya'. El seu femení és prou conegut com a nom de lloc: a Capçanes hi ha la Picossa o Picotxa, a Cardó les Picotxes (Iglésies 1931: 393), les Picòssies o les Picosses (Jassans 1988: 168), a Móra d'Ebre la Picossa, emblemàtica muntanya de cim agut semblant a sa Picossa d'Eivissa, al Maestrat es coneixen sis municipis que tenen aquest topònim en el seu terme i a Vall-de-roures hi ha la Picotxa. Segons Coromines, *Picossa* "apareix com una mena d'augmentatiu de pica" i *Picotxa* n'és una variant mossàrab (OnCat, I: 231).

Els diversos genèrics referits a corrents d'aigua s'ajusten més als significats originals llatins que no pas als actuals. Fins al segle XIII era habitual indicar els grans cursos d'aigua amb el nom d'*aigua* o *flum* i els més modestos amb *riu*. A

la documentació consultada hi trobem riu, "rivo sicco" (1206) i "torrentis rivi sicci" (1294) per a l'actual riu Sec; "rivi de Orta" (1294) per al Canaleta, i "rivo de Centchodes" (1198). L'únic *flum* és l'Ebre, "flumen de Ebre" (1206), "fluminis Iberi" (1294). Més imprecís resulta l'ús de *torrent*, que etimològicament vol dir 'torrat', 'cremat', és a dir, 'sec', per on només hi passa l'aigua quan plou, i la veu popular va batejar amb aquest adjectiu el riu Sec, que en una ocasió, el 1294, apareix com el torrent del Riu Sec. La vacil·lació entre riu i torrent és possible que hagi sorgit com a conseqüència del llarg recorregut i de l'amplada del seu llit. També és d'aquest any el "torrentem de Calaiafer".

Hi ha topònims que tenen el seu origen en les llengües romàniques precatalanes, les anomenades tradicionalment mossàrabs. En aquest apartat hi caben tots els noms derivats del llatí en el període premusulmà (fins al segle VIII) i els que ho han fet en el període musulmà (segles VIII i XIII). Saber a quin dels dos períodes pertanyen els topònims precatalans no sempre és fàcil. Entre els que surten en els documents consultats hi ha *Rasquera* (DECat, VII: 333) i *Santos*. Altres que han estat atribuïts a un origen mossàrab, com *Picotxa* (OnCat, I: 231) i *Valliplana* (Sanchis 1980: 94) no estan documentats fins a èpoques modernes, tot i que les formes *picoç* i *Vallplana* ja apareixen en el segle XIII. D'arabismes n'hi ha pocs. A part de *Miravet* i *Benifallet*, només *Calaiafer*, antic nom del torrent que baixa de la Talaia, prové de l'àrab. El seu origen deu ser el del nom del cim on segurament hi havia una antiga construcció defensiva o de vigilància. Hi ha mapes moderns que marquen en aquest punt la Torre de la Talaia.

La majoria dels noms de lloc són catalans d'origen llatí, sobretot els referits al relleu, allunyats del riu, al voltant de petits nuclis de població habitats exclusivament per cristians i fora de la influència dels musulmans de Miravet i Benifallet, on eren majoria. A l'esquerra del riu hi havia els pocs pobladors de Rasquera, Segura, Costumà i Cardó i a la dreta els del Pinell i Prat de Comte. En aquests termes els musulmans de Benifallet i de Miravet no hi tenien heretats. Les més properes eren les riques terres d'al·luvió de Xesa i Bien, en el terme de Miravet i les vores del riu i els vessants propers en el de Benifallet. Aquesta és una de les raons per l'escassa toponímia àrab dels llocs amollonats. Per contra els noms de les planes i hortes de la vora del riu tenen un origen més variat. Mentre va durar el domini musulmà la zona més muntanyosa i allunyada dels nuclis de població i del riu devia estar poc poblada o deshabitada, raó per la qual es van mantenir en alguns casos els antics noms d'origen llatí o es van incorporar amb facilitat noms portats pels repobladors, per exemple *Cosp*, topònim traslladat, provinent del Ripollès.

Relació de topònims

A continuació ofereixo una relació de tots els topònims que apareixen a la documentació utilitzada, amb citacions extretes dels documents utilitzats, l'any i alguns comentaris sobre el seu origen, significat o localització, en els casos que es coneixen. Els relaciono seguint l'ordre de l'amollonament de l'any 1294, d'est a oest i de nord a sud, intercalant els que surten en els altres documents.

RIU SEC: "Rivo Sicco que desçendit apud Mirabetum [...] Rivum Siccum" (1206), "torrentis Rivi Sicci" (1294). El riu Sec, conegut més modernament com a riera del Comte, és un barranc per on només hi circula l'aigua en dies de molta pluja. En els segles medievals marcava el límit entre les terres de la batllia de Miravet i les de la baronia d'Entença. Actualment encara indica el límit entre els termes de Tivissa i Rasquera a la part més alta de la riera, i entre els de Rasquera i Ginestar al tram final.

PUIGS BESSONS: "Podios Beçons" (1153), "Podietsbes" (1206), "podio Beç maior [...] podium Beç minorem" (1294), "els Puigs-Beçons" (1365). Com a topònim ha desaparegut i en desconec el nom actual. Correspon a puntes properes a la Creu de Santos. *Puig Bessó* és el nom aplicat a turons de forma pariona. La forma *beç* és la primitiva del mot *beçó* o *bessó* i, juntament amb el plural *beçons*, són les grafies més antigues d'aquest mot (DECat, I: 799-782; OnCat, II: 490).

ROUDOR: "barranchi sive cumbe que appellatur del Roudor" (1294). El *roudor*, variant del mot *roldor*, és un arbust de fruits verinosos semblants a les móres. Les seves fulles, un cop assecades o mòltes, eren emprades per adobar les pells. La seva elaboració i comerç està en els documents medievals (DCVB, IX: 35; DECat, VII: 405-406; OnCat, VI: 402). A Tivenys hi ha el barranc del Raudor, en el vessant de Cardó.

SANTOS: "toçal de Santos" (1294). *Tossal de Santos* és el nom més habitual a la documentació consultada. El nom actual, Creu de Santos, apareix a finals del segle passat i n'és la causa una creu de fusta que hi havia, l'antiguitat de la qual es desconeix. La forma *Santos* té l'origen en els parlars romànics precatalans, els anomenats mossàrabs, que mantenien les *-os* finals etimològiques.

COSP: "et concludit Cosp" (1206). *Cosp* és el nom d'una partida de terra del terme de Rasquera per on passava el camí que, travessant pel coll de Cosp, unia el Burgar a Cardó. Podria tractar-se d'un topònim provinent de la Catalunya Vella, de la parròquia de Sant Julià de Cosp (Ripollès), portat per repobladors en els segles XII o XIII.

LA LLACUNA: "ipsa lacuna de Rasquera cum suis terminis" (1206), "puntam de la Lacuna de Raschera [...] subtus pennas de la Lacuna in serradallo que apellatur de Passol" (1294). *Llacuna* en llatí tenia el sentit de 'clot', 'clotada' o 'fondalada'. Es tracta d'una plana lleugerament afonada. Ara es coneix el lloc com les Llacunes. Per anar als Passols hi ha els baixadors de les Llacunes i altres senderes que baixen dels plans de les Llacunes, pel portell de la Llacuna, a la carretera de Rasquera a Cardó, prop de la Comanegra.

RASQUERA: "castrum de Pinello et de Rasquera" (1153), "locum quod vocatur Rasquera et On que sunt infra terminos Mirabeti" (1206), "Reschera" (1294). Coromines creu que és un nom d'origen mossàrab. El seu significat primitiu està relacionat amb les penyes i cingleres que hi ha en part del seu terme i prové d'un mot que en català ha donat *risc* i en castellà *risco*, més el sufix *-era* que indica abundància, en aquest cas de penyes (DECat, VII: 333; OnCat, VI: 345).

PASSOL: "serradallo que apellatur de Passol" (1294). Nom d'una partida de terra situada a cavall dels termes de Rasquera i Benifallet per on passa la carretera que va a Cardó. En la documentació moderna apareix escrit *Pessol / Pessols, Pesol / Pesols, Pessolls / Pesolls* i *Pèsol / Pèsols*. En el recul d'onomàstica de Rasquera sempre apareix escrit *Peçols* (Jassans 1988: 159). A Móra d'Ebre hi ha la partida de terra de Pessols, i a la Ràpita la forma *Pezol* correspon a una vil·la documentada en el segle XI (Bayerri, IV: 457).

SERRADAL SUPERIOR: "capud dicti sarradalli superior" (1294). *Serradal* té el significat de 'serrat llarg', potser una serra inferior en alçada a una altra, o a una, que a manera de braç, davalla d'una altra. *Superior* es pot interpretar com a més alt, més elevat o més gran. Més que un topònim sembla un genèric descriptiu usat per suplir l'absència o desconeixença del nom popular.

CAMP DE GUILLEM DE MORRIA: "barrancho super campum Guillermi de Morria" (1294). Manquen dades documentals per precisar la seva situació. Aquest cognom encara és present a Benifallet, grafiat *Múrria*. Amb el pas del temps s'ha arribat a escriure també *Mòria* o *Múria*. Potser és un cognom d'origen toponímic. A Bissaürri (Alta Ribagorça) hi ha l'agregat de la Múria i a Bescaran (Alt Urgell) el bosc de la Múria.

EL PUIG: "et in capite serradalli in podio alto est positus unus mollonus et ab ipso mollono del Pug itur ad unun mollonum que est in capite collis de la Contesa" (1294). *Puig* és un mot molt habitual com a topònim indicador d'una muntanya. En el llatí clàssic el seu ètim, *podio*, podia significar 'parapet prominent' a l'entorn de l'amfiteatre, 'pedestal' o 'suport'. En el llatí vulgar va passar a significar 'monticle', 'turó', 'elevació de terreny'. Aquí sembla que ja no funciona com a apel·latiu orogràfic i sí com a topònim perquè la resta d'ocasions l'amanuense escriu *podio*.

LA CONTESA: "collis de la Contesa [...] locum dicti loci de la Contesa" (1294). *Contesa* era una paraula molt habitual a l'època medieval amb el sentit de 'contenció', 'disputa' o 'baralla'. Com a topònim de la zona ha desaparegut. Sense més dades i amb aquesta única referència documental no es pot saber a quin indret concret correspon. És possible que hi hagués una disputa, potser pels límits, que justifiqués l'aparició d'aquest nom.

CAMP ROIG: "mollonum qui est inter Campum Rubeum" (1294). Rebien el nom de *camp* les terres planes cultivades prop dels nuclis habitats i habitualment de cereals. A més en aquest cas ens diu que eren de color roig, és a dir, argiloses. Gràcies al document sabem que estava prop d'On i podria correspondre a l'actual partida dels Rojals (Jassans 1988: 197).

ON: "ville de Rasquera et On [...] illum locum quod vocatur Rasquera et On que sunt infra terminos Mirabeti [...] On cum suis terminis" (1206), "loco vocatur Hon [...] locus qui dicitur Hon sint de termino Civitatis Dertuse" (1263), "lo picoç propinquori quod vocatur Cap d'On [...] domum veterem d'On in serreta [...] dicta domo veteri d'On [...] capud toçalli de la Plana d'On" (1294). El nom d'*On*, o el plural *Ons* per les diverses propietats que hi ha, correspon a una partida de terra del terme de Rasquera que ocupa una

petita i fèrtil vall. Aquest lloc destaca per les troballes d'una antiga necròpolis, per la proximitat al riu Ebre i pel fet de ser el lloc de pas de l'antic camí de Fullola a Miravet (Jassans 1988: 151-152).

FACERA: "morral de la serra de la Façera" (1294). En els diccionaris escrit *fassera* o *facera* i té diferents significats segons les regions (DCVB, V: 757). A Panticosa, a la vall de Tena, hi ha el topònim *Faceras* (Guillén 1981: 135, núm. 69) i Joan Coromines cita la facera de Artiluengo i la facera del Petruso, situades a l'entorn del Vinhamala, a la Bigorra, i del Mont Perdut, a l'Aragó. *Facera* és un derivat de *faç*, 'cara', referit a cada un dels vessants dels grans massissos de roquisser rost, i en català seria una primitiva accepció, avui desapareguda, del genèric *facera*, com la de l'aragonès (DECat, III: 842).

BALÇ: "rocham de la Balç [...] rocha de la Balç [...] collem de la Balç [...] cumbam de la Balç [...] toçallum altum de la Balç" (1294). Topònim encara viu. Es tracta d'un petit cingle en forma d'U situat entre els termes de Rasquera i Benifallet. La part superior és del terme de Rasquera i un dels límits de la partida d'On. *Balç* significa 'cingle', 'precipici'. Usual al nord del Principat i nord del País Valencià, però sempre és paraula masculina. Com a genèric Coromines el documenta a partir del 1322 (DECat, I: 574).

SEGURA: "fontem de Segura" (1206), "versus Segura" (1294). Segura és una partida de terra de Benifallet, però en els segles XIII i XIV era un terme diferenciat dintre del terme general de Tortosa. El nom fa referència a un lloc segur, tranquil, probablement per la presència d'alguna edificació defensiva o de vigilància.

COLL DE MIRAVET: "collem de Miravet [...] versus Miravet". Coll per on passava l'antic camí de Benifallet a Ginestar abans que es fes la carretera que passa pel coll de la Balç. Sobre l'etimologia de *Miravet* hi ha diverses d'opinions, si bé la majoria d'investigadors creuen que és àrab, amb un significat que s'aproxima al d''ermità' o 'monjo guerrer' (DCVB, VII: 29; OnCat, V: 286), encara que hi ha qui creu que és preromà (Barceló 1983: 178).

BENIFALLET: "Benifalletum". *Benifallet* presenta una típica estructura de nom compost àrab format per un prefix *beni-*, amb el significat de 'fills de', 'descendents de', més l'antropònim, *Alkahalet* (OnCat, II: 447).

OLIVAR DE BERNAT DE PUIG: "olivarii Bernardi de Podio" (1294). Lloc sense identificar, situat prop del coll de Miravet, no gaire lluny del "toçal de Aragó" (1365).

RIU EBRE: "illum flumen de Ebre" (1206), "fluminis Iberi" (1294), "dellà lo flum Debre" (1365). En altres documents de la mateixa època, a part de la forma llatina, apareix en alguna ocasió *Ebro*. De sempre, però, els habitants dels pobles riberencs diuen "lo riu".

BIEN: "flumen de Ebre preter illam ortam et laborationem quae iam datur hominibus Mirabeti" (1206) referint-se a Bien, "illius olivarii de Bien cum sit situm infra terminos Civitatis Dertuse" (1263), "l'olivar de Bien" (1365). Partida de terra al·ludida a la carta de població de Rasquera i que està formada

per una plana al·luvial a l'esquerra del riu Ebre. El document de l'any 1263 la situa dins del terme de Tortosa. Topònim d'origen desconegut. Només n'hi ha de semblants al Pirineu, i sempre referits a llocs enclotats, com en aquest cas. Coromines ens informa d'una gran vall, Coma-les-Bienes, i una petita concavitat, la Biena, a la vall de Boí (Coromines 1983: 62).

ROCA FOLLETERA: "Rocha Foletera" (1149), "Pena Feletera" (1263). Coneguda també amb els noms de Roca o Penya dels Orguins per la seva similitud amb els canons d'un orgue. Límit històric, pel riu, entre el terme general de Tortosa i el de Miravet.

LLÍGEM: "Ligem" (1294). Nom d'una partida de terra del terme de Benifallet, a la dreta de l'Ebre. És la primera plana fèrtil que es troba després de passar la Roca Folletera. Nom documentat des del segle XII i d'origen imprecís (OnCat, III: 28).

CALAIAFER: "torrentem de Calaifer que alias nominatur la Garganta" (1294). *Calaiafer* és un topònim que només apareix citat en aquest amollonament i *Garganta* és el nom que el va substituir amb el pas dels anys: En el segle XV dóna nom a una partida de terra i molt a prop d'aquest lloc, però en el terme del Pinell, hi ha el barranc de les Gargantes. *Calaiafer* és un nom compost d'origen àrab format per *cala*, amb el significat de 'castell', i de l'antropònim, també àrab, *Iafer*.

GARGANTA: "torrentem de Calaifer que alias nominatur la Garganta" (1294). Garganta va substituir l'antic arabisme Calaifer i en el segle XV dóna nom a una partida i més modernament a un barranc del terme del Pinell, el barranc de les Gargantes, que baixa de la Talaia de Llígem. *Garganta* és un sinònim pretèrit de 'congost' o 'gorja de muntanya' que s'ha mantingut com a topònim.

COMA DE N'ESTEVE: "toçallo de la Coma den Esteve" (1294). Les Comes d'Esteve és un nom de lloc encara viu dintre del terme del Pinell a tocar del de Benifallet.

PINELL: "castrum de Pinello" (1153), "locum de Pinel" (1198), "versus Pinellum" (1294). Poble i municipi de la Terra Alta. Diversos llocs porten aquest nom, derivat de *pi* o de *pena*, variant de *penya*.

VALLPLANA: "Vallplana" (1294). Escrit també *Valliplana*, nom d'una partida de terra del Pinell i de la serreta que la separa del terme de Benifallet. S'ha dit que la *-i-* de *Valliplana*, té el seu origen en els parlars mossàrabs de la regió (Sanchis 1984: 94), tot i que la forma *Vallplana* és més antiga.

RIBEROLA: "in vista de Riberola" (1294). *Riberola* és un topònim que actualment identifica una partida del terme del Pinell en el límit amb el de Benifallet per on passa el Canaleta i on hi ha aiguamolls. És un diminutiu de *ribera*, amb el significat de 'riu petit' o 'lloc situat a la vora del riu'. Localitzat com a topònim a Fontpedrosa (Conflent) i a Sant Martín de Fenolhet (Fenolheda) o en plural, *Riberoles*, a la vall de Boí.

MOLÍ D'EN TRULL: "molendinum den Truyl" (1294). Molí no localitzat que devia utilitzar les aigües del riu d'Horta.

RIU D'HORTA: "Rivi de Orta" (1294). És el Canaleta. Neix a Horta de Sant Joan i passa pels termes de Bot, Gandesa, Prat de Comte, el Pinell i desemboca a l'Ebre en el terme de Benifallet.

ROCA ROJA: "Rocham Rubeam" (1294). Sense identificar.

VALL DE LLUMENERS: "vallis de Lumeners" (1294). Actualment només es coneix el coll dels Llumeners, per on passa l'antic camí que anava de Benifallet a Prat de Comte i fa de límit entre aquests dos termes. També s'ha utilitzat el femení, *coll de Llumeneres*. La forma del document és més antiga que la que ens indiquen els diccionaris consultats. Com a topònim també dóna nom a la vall de Llumeneres a Sant Julià de Lòria (Andorra) i a un cim de Borredà (Berguedà) conegut com els Llumeners. Els llumeners eren llums de ganxo o engraellats de ferro on hi posaven teies enceses. Així doncs aquesta vall va agafar el nom d'alguna talaia propera que es comunicava amb senyals lluminosos.

CENTCODES: "rivo de Centchodes" (1198), "moli den Aguiló et Cent-choes" (1365). És possible que sigui l'actual barranc de Xalamera, que baixa de Prat de Comte i que fa de frontera entre el terme de Benifallet i els de Paüls i Xerta. És un nom compost de *cent* i *coes*, forma dialectal per *cues*.

DOCUMENTACIÓ

Any 1149: carta de població, atorgada per Ramon Berenguer IV als habitants de Tortosa (Massip 1984: 298-299).

Any 1153: donació de Ramon Berenguer IV del castell de Miravet i dels seus termes a l'orde del Temple (Font Rius 1969, II: 793, núm. 1).

Any 1198: primera carta de població del Pinell (Font Rius 1969, I: 285-286).

Any 1206: carta de població de Rasquera (Jassans 1989: 35; Ortega 1991: 527).

Any 1207: segona carta de població del Pinell (Font Rius 1969, I: 306-308).

Any 1263: sentència arbitral entre els Montcada i el Temple (Massip 1984: 326-333).

Any 1294: límits entre el terme general de Tortosa i les batllies de Miravet i Horta. Ordes Militars, carpeta 609, núm. 66, de l'Archivo Histórico Nacional, de Madrid. També a l'Arxiu Reial de Barcelona, actual Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamins de Jaume II, núm. 394.

Any 1365: document sobre els límits de Tortosa amb les batllies de Miravet i Horta (Carreras Candi 1924).

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, J. I MOLL, F.B. (1969-1973): *Diccionari català-valencià-balear* [DCVB]. Palma de Mallorca i Barcelona. 10 volums.

BARCELÓ TORRES, C. (1983): *Toponímia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells*. Canals, València.

BASSOLS, S. (1990): "Una línea de torres vigía musulmanas Lérida-Tortosa", *Al-Qantara*, vol. XI: 127-154.

BAYERRI, E. (1933-1960): *Historia de Tortosa y su comarca*. Algueró y Baiges, Tortosa. 8 volums.

CARRERAS CANDI, F. (1924): "Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles XIII a XVIII)". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 84: 365-431. [Ordinacions o establiments de Tortosa (Anys 1340-1344). Les pàgines 366 i 367 reprodueixen parcialment les declaracions del 1365 sobre límits entre les batllies de Miravet i d'Horta amb les del terme general de Tortosa.]

COROMINES, J. (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [DECat]. Curial Ed. Catalanes i La Caixa, Barcelona. 10 volums.

COROMINES, J. (1983): "Toponímia de la Vall de Boí", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XII: 1-20; XIV: 1-23.

COROMINES, J. (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae* [OnCat]. Curial Ed. Catalanes i La Caixa, Barcelona. 8 volums.

FONT RIUS, J.M. (1969): *Cartas de población y franquicias de Catalunya*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid/Barcelona. 2 volums.

GUILLÉN CALVO, J. J. (1981): *Toponimia del Valle de Tena*. Institución Fernando el Católico, Saragossa.

IGLÉSIES, J. I SANTASUSAGNA, J. (1931): *Del Camp de Tarragona a l'Ebre*. Reus.

JASSANS, M.S. (1988): *Toponímia de Rasquera*. Grup Cultural Rasquerà, Rasquera.

JASSANS, M.S. (1989): "La carta de poblament de la vila de Rasquera", dins *Amb el barret a la mà*. Reus, p. 29-39. [Recull d'articles publicats en homenatge a Ramon Amigó i Anglès.]

MASSIP, J. (1984): *La gestació de les Costums de Tortosa*. Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, Tortosa.

ORTEGA, P. (1991): "Un nuevo documento repoblacional de la Ribera d'Ebre (Tarragona): La carta de población de Rasquera (1206)", dins *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*. Diputació de Tarragona, Tarragona, p. 519- 528.

SANCHIS GUARNER, M. (1980): *Aproximació a la història de la llengua catalana*. Salvat Editores, Barcelona.